

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУ МУЧЕНИКІВ В ЦЕРКВІ, А ЗОКРЕМА В УГКЦ

THE HISTORY OF THE CULT OF MARTYRS FORMATION IN THE CHURCH AND SPECIFICALLY IN THE UGCC

Сабат П. В.,

доктор східних церковних наук,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
літургійних наук, Український католицький
університет (Україна, Львів)
e-mail: cabat_petro@ucu.edu.ua
orcid: 0000-0003-3226-0301

Sabat P. V.,

doctor of Oriental Church Sciences, Candidate
of Historical Sciences, Associate Professor,
Department of Liturgical Sciences, Ukrainian
Catholic University (Ukraine, Lviv)
e-mail: cabat_petro@ucu.edu.ua
orcid: 0000-0003-3226-0301

В публікації вказано, що Церква поділяє усіх святих на лики (розряди) до числа яких, належать також і святі мученики. Розкрито, що означає слово мученик. Виявлено, що послужило поштовхом до встановлення культу мучеників в Церкві. Названо, де, коли, і як він зародився. Підкреслено чим було для перших християн мучеництво. Зауважено, що почитання мучеників виїшло із загальних похоронних обрядів, однак, воно відрізняється від них.

В дослідженні представлено формування культу мучеників в Церкві. Розкрито чим почитання мучеників відрізняється від поклоніння Богові, а також від почитання Пресвятої Богородиці. Висвітлено особистісний підхід до розуміння канонізації святих мучеників в Західній та Східній Церкві.

В праці окреслений культ мучеників УГКЦ. Висвітлено, як він представлений в публічних богослужіннях УГКЦ. Вказані свята в честь мучеників УГКЦ. Зауважено, які приватні церковні богослужіння існують для почитання святих мучеників в УГКЦ. Виявлено, що культ мучеників в УГКЦ є тісно пов'язаний із шануванням святих ікон в честь них, а також їх мощей.

В статті обґрунтовано, чи є можливо УГКЦ вписати до церковного календаря київських мучеників Теодора Варягу та його сина Йоана, що має УПЦ МП та ПЦУ.

Ключові слова: мученик, почитання мучеників, київські мученики Теодор Варяга та його син Іоан, священномученик Йосафат Кунцевич, пратулинські мученики, мученики проголошенні папою Іваном Павлом в 2001 році для УГКЦ.

It is stated in the publication that all saints of the Church are divided into different categories. Saint

martyrs belong to one of such categories. It is also explained in the article the meaning of the word "martyr". The factors that influenced the establishment of the cult of martyrs in the Church are highlighted. It is also stated where and when it has emerged. The article provides information concerning the role of martyrdom for early Christianity. It is stressed that the martyrs veneration was formed on the basis of the regular funeral rites but differs from them.

The research represents the cult of martyrs formation process in the Church. It is shown how the veneration of saints differs from the worshipping God as well as from the veneration of the Blessed Virgin Mary. The personal approach to the understanding of saint martyrs canonization in the Western and the Eastern Church is highlighted.

The cult of martyrs of the UGCC is outlined in the work. It is highlighted how it is represented in the public worship services of the UGCC. The feasts of the saint martyrs of the UGCC are specified in the article. The publication represents private worship services of the UGCC which are devoted to the veneration of saint martyrs. It is noted that the veneration of saint martyrs is closely connected with the veneration of their icons and relics.

It has been justified whether it is possible to include Theodor the Varyag and his son Joann, the martyrs of Kyiv, into the Church calendar of the UGCC, as they are included into the UOC MP and the OCU.

Keywords: martyr, veneration of martyrs, the martyrs of Kyiv Theodor the Varyag and his son Joann, hieromartyr Josaphat Kuntsevych, martyrs of Pratulyn, martyrs which were beatified by Pope John Paul II for UGCC in 2001.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає у відображенні об'єктивної реконструкції історичного процесу, присвяченого вивченню культу святих мучеників в Східній та Західній Церкві, а зокрема розкриттю та висвітленню його сьогоденної природи і духу в УГКЦ.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлити коротко процес зародження та формування культу мучеників в Церкві. Представити який існує процес, щодо проголошення святих в Західній та Східній Церкві. Вказати якого процесу дотримується при канонізації святих УГКЦ сьогодні. **Завданням статті** є проаналізувати коротко сьогоденну природу і дух культу мучеників УГКЦ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що проблематика дослідження культу мучеників не є новою, проте вона, ще не була предметом окремого ґрунтовного та фахового історично-богословського дослідження в сучасному науковому опрацюванні, щодо УГКЦ. На сьогодні, лише тільки окремо, а не в цілості історичного процесу, підняту тематику розглядали у своїх працях такі дослідники як Ю. Катрій [8, с. 246-249; 9, с. 31-36], С. Іванків [4, 232], П. Сабат [17, с. 114-131], та інші.

Наукова новизна. Буде представлений аналіз на культ мучеників УГКЦ. Вперше буде висвітлена природа і дух культу мучеників УГКЦ. Обґрунтовано буде чи вшанування київських мучеників Теодора і його сина Іоана УПЦ МП та ПЦУ (УПЦ КП) є можливим в УГКЦ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культ святих зродився з побожності народу, який вшановував своїх героїв, але, щоб стати офіційним почитанням Церкви, його завжди піддавали під осуд єпископів, синодів, та навіть папи Римського.

В Церкві культ святих відрізняється від культу поклоніння Богіві, оскільки святі не є рівні Богіві. Він відрізняється також від культу Пресвятої Богородиці, адже вона була Матір'ю І. Христа і є тісно пов'язана з ним у ділі спасіння людства [16, с. 64-65].

Почитаючи святих, Церква прославляє Пресвяту Трійцю і любов, якою вона покрила слугу Божого, щоб проявити в ньому свій образ. Кожен святий є хвалою слави Божої благодаті (Еф. 1, 6 [18, с. 240]), тому що в ньому живе Христос (Гл. 2, 20 [18, с. 235]). Щоб зрозуміти богослов'я почитання святих, треба простудіювати його початки і побачити, як тісно він зв'язаний з святкуванням таїнства І. Христа.

Почитання святих треба розуміти як нерозлучну частину таїнства Христа: він «єдин свят, єдин Господь». II Ватиканський Собор в Конституції про Божественну Літургію підкреслює: «Церква бо проповідує пасхальну таємницю й в празники Святих, що з Христом співстраждали і разом були прославлені, і їхні приклади вона пред'являє вірним, потягаючи всіх через Христа до Отця і, завдяки їхнім заслугам, ввєднує Божі добродійства» [2 с. 103 (п. 104)].

Святі жили пасхальним таїнством І. Христа повнотою і, як такі, стали прикладами християнського життя і заступниками-молільниками Божого народу. Заступництво святих можна зрозуміти у світлі слів апостола Павла, що де один радіє, там усі радіють; коли один терпить, усі співстраждають.

Наслідування І. Христа - це ціль життя та ідеал кожного святого. Святість є не що інше, як сповнення благодаті Св. Таїнства Хрещення. Почитання святих також становить частину таїнства Церкви. Святий є членом Церкви, Христової обручниці; його життя і жертви є відповіддю Церкви на любов Жениха (І. Христа).

Від VII–VIII ст. Церква поділяє усіх святих на лики (розряди) у відповідності з тим, яким шляхом вони проходили земне життя й досягали вічного блаженства у небі [17, с. 114]. До числа ликів святих, належать також і святі мученики, котрі за сповідання Імені Божого, та за вірне виконання Христових заповідей віддавали своє життя чи терпіли найжорстокіші страждання й муки за віру Христову. Саме

слово мученик буквально означає свідок (погрецьки *martis*), проте воно «наголошує не так на самому факті страждань, як на свідченні віри в Христа» [7, с. 110 (п. 317)].

Перші християни ховали своїх героїв віри мучеників з великою пошаною. Книга Діян апостолів говорить: «Побожні люди поховали Стефана і зчинили великий плач по ньому» (Ді: 8,2 [18, с. 157]).

Перші згадки про культ мучеників знаходимо в листі Церкви Смирни до Церкви у Філомелії про мучеництво єпископа Полікарпа (половина II століття). З цього листа виходять такі факти:

1) християни виявляли велику пошану до свого мученика; хоч його тіло спалено, вони позбирали його кості, щоб поховати їх на відповідному місці;

2) вони святкували річницю смерті і сходилися на місці, де був похований мученик;

3) річницю смерті обходили з «радістю і веселістю»;

4) споминали святого, читаючи під час літургійного зібрання життєпис про його мучеництво; це служило і давало їм заохоту та підкріплення, бо вони жили в часах, де часто відбувалися переслідування;

5) християни робили розрізнення між богопоклонінням, яке вони віддавали І. Христові, і почитанням, яким вони вшановували мучеників; часто порівнювали мучеництво святих до Христових страстей [8, с. 246-247].

Культ мучеників у якійсь мірі зародився із похоронних обрядів. Переважно християн ховали в сам день смерті. Похоронні обряди не відрізнялися від поганських, тільки що вони оминали звичаї, які не були сумісні з їхньою вірою у воскресіння з мертвих і в життя вічне з І. Христом. Похоронні християнські обряди наголошували, що смерть завершує пасхальний вихід, який розпочався хрещенням. Немає згадки, щоб тіла померлих спалювали – це відбувалося не так з доктринальних причин, як радше з огляду на єврейський спосіб поховання: у землі або на камені в гробниці. Християни хотіли наслідувати в прогребені Спасителя, бо «сіється тіло тваринне, а постає тіло духовне» (1 Кор. 15,44 [18, с. 222]).

Вшанування померлих відбувалося біля гробу, бо існувало повір'я, що душі «мешкають» або «перебувають» поблизу місця поховання. Після похорону люди сходилися на спільну трапезу-тризну (*refrigerium*). Християни не відрікалися від давніх звичаїв, але воліли з нагоди погребіння служити Пресвяту Євхаристію. Вони співали псалми і гімни надії. Відтак повторювали ці тризни або і служили Пресвяту Євхаристію в третій, сьомий (або дев'ятий) і тридцятий (або сороковий) день, як рівно ж у річницю смерті. Коли погани святкували день народження покійного, то натомість християни сходилися в річницю смерті (= день народження до вічного життя).

Християни, збиралися в річницю їхньої смерті, спершу молилися «за» них, а відтак почали молитися «через» них: так постав перехід від вшанування померлих до культу святих.

Хоч почитання мучеників вийшло із загальних похоронних обрядів, воно, однак, різниться від них у таких моментах:

- не тільки мале коло рідних і приятелів збиралося в річницю смерті, але ціла спільнота вірних;

- вони збиралися не в річницю уродин (як погани), але в річницю його смерті для Христа: - це був правдивий «день народження», входу до святого Єрусалиму;

- мученик являвся могутнім заступником християн перед Богом.

Саме слово «мученик», як було сказано вище походить із грецького слова та означає «свідок». Перший свідок - це Христос, «свідок вірний» (Од. 1,5 [18, с. 306]). Книга Одкровення також дає цей самий титул Антипі, який помер мученицькою смертю в Пергамі (Од. 2,13 [18, с. 307]). Він свідчив свою віру в І. Христа аж до смерті, був свідком І. Христа. Більше того, живий Христос свідчив у ньому про силу свого воскресіння.

Слід не забувати, що мучеництво можливе тільки завдяки розп'ятому-воскреслому І. Христові. Вже від II-III ст. у християнській термінології - це слово визначало особу, яка давала свідчення особі й науці І. Христа жертвою свого власного життя.

На початку Церква вшановувала тільки мучеників. З часом поширилося значення слова мученик, також і на тих, що терпіли за віру, хоч і не вмерли (як наприклад ісповідники). Коли закінчилася епоха переслідувань, то почали ототожнювати мучеників із чеснотливими людьми; так культ поширювався. До нього почали включати ісповідників віри, знатних єпископів, аскетів, дівиць, вдовиць та ін. Св. Єронім говорить про «щоденне мучеництво» тих, які повні віддали своє життя Богові у відреченні і чистоті.

Щоб зрозуміти це розширене поняття «мученика», треба мати на увазі головну ідею християнської святості, що знаходила свій корінь у мучеництві, яке уважали досконалим наслідуванням І. Христа розп'ятого і воскреслого.

II Ватиканський собор в догматичній конституції про Церкву підкреслює, що «Мучеництво... Церква вважає визначним даруванням та найбільшим доказом любові» [1, с. 109 (п. 42)].

Напочатку культ мучеників був виключно локальний і зв'язаний не тільки з даною спільнотою, але й з самим місцем, де спочивали його мощі. Місцеві Церкви, які пишалися своїми мучениками, ділилися з іншими Церквами мощами своїх мучеників, запрошували їх брати участь у їхньому торжестві.

Звичай збиратися біля гробів мучеників, щоб відсвяткувати їхню річницю, привів до

списування поодиноких дат «днів народжень» кожного з них, і так постали перші церковні календарі (половина III ст.). Відтак Церкви обмінювалися календарями і скоро були створені мартирології, які почали подавали імена мучеників і святих протягом цілого року [9, с. 34-35].

Феномен перенесення мощів (від кінця IV ст.) спричинився до ще більшого поширення культу мучеників і святих серед християн. Хоча у Римі найдовше ставилися строго до цієї справи і не дозволяли рухати мощів святих з пошани до них, проте і там було дозволено це робити пізніше через те, що цвинтарі знаходилися поза містом і їх часто плундрували, не тільки злодії, але й різні орди. Римські папи через це змінюють звичай і організують перенесення мощів до римських базилік у місто.

Офіційні канонізації святих (від XII-XI ст.) дали поштовх до більшого наголошення «героїчних чеснот» святих, тобто морального аспекту святості, щоб подати їхнє життя, як приклад до наслідування.

У середньовіччі процес перенесення мощів ще більше був поширений, бо різні храми хотіли мати мощі святих у себе; це привело до розподілення мощів; не обійшлося й без надужити: правдивої торгівлі реліквіями!

Кожний храм/базиліка, яка мала мощі, ставала центром культу тих святих, які у ній перебували. Відтак приходить практика до Церкви, що не можна було посвятити храму без поставлення мощів мучеників у престол.

Важливо пам'ятати, що життєписи святих подає агіографічна література. В Київській Русі першими збірниками життів святих були мінеї, а відтак постали і *патерики* (спершу перекладені: синайський «Цвітник» Івана Мосха, азбучний, скитський, єгипетський, а потім на їх взір постав Києво-Печерський патерик). У XVI ст. вийшли Великі Четьї-мінеї митрополита Московського, Макарія, а в пізнішому часі також і інших.

Протестантська реформа, що виступила проти почитання святих змусила Церкву обґрунтувати догматично почитання святих і їх канонізацію. Церква ухвалює, що заступництво святих - це ознака спільноти святих, єдності Церкви (небесної і земної). В Церкві (Східній і Західній) також постає віра в те, що заслуги Богородиці і святих «покривають» гріхи простих смертних людей [21, с. 51].

В Західній Церкві до сьогодні існує ділення святих на святих і блаженних (*sancti* і *beati*), що має своїм наслідком і розбіжності в їхньому культі. Культ святих признається за святих всіма членами Церкви, вони призиваються в публічних молитвах у всій Католицькій Церкві, як ходатаї перед Богом, в їх пам'ять освячуються храми, пам'ять кожного з них Церква святкує один або кілька разів на рік, їм пишуть ікони і зображують їх з німбами, їхні мощі виставляються в храмах для по-

клоніння віруючим. Культ блаженних є більш обмеженим. Суттєва його відмінність в тому, що він не приписується цілій Церкві, а тільки в дозволених межах [3, с. 11]. Зображення і реліквії блаженних без особливого дозволу папи Римського не можуть виставлятися в храмах для поклоніння вірним. Також вимагається особливий дозвіл папи Римського на освячення престолів в честь блаженних і публічну до них молитву.

В Східній Церкві культу блаженних немає, а в культурі святих розрізняють святих загальних і місцевих. В розряді загальних святих розрізняють, святих загальних для всіх помісних Церков Сходу, і загальних для кожної з них зокрема. Сам культ святого полягає в тому, що йому щорічно звершуються служби, в його честь пишуться ікони, освячуються престоли і храми, а моці виставляються в храмах для поклоніння віруючим. Культ святих місцевих просто обмежується територіально, але по змісту нічим не відрізняється від культу загальних святих [3, с. 261-263, 293].

Східні Католицькі Церкви не виробили відповідного процесу, щодо проголошення святих у своїх церквах. Вони приймають проголошення святого від Римо-Католицької Церкви. Не винятком є і УГКЦ, для якої Римська Церква спочатку проголошує відповідну особу блаженною, а потім через певний період може проголосити і святою, як це було наприклад із священномучеником Йосафатом Кунцевичем [17, с. 126-127].

Мучеництво за віру в І. Христа було та залишається до сьогодні найвищим виявом любові до Бога, воно є найшляхетнішою дорогою до святості [1, с. 109 (п. 42)]. Тому не випадково у літургійному році УГКЦ особливе місце серед числа ликов святих посідають святі мученики, починаючи від немовлят убитих Іродом і первомученика Степана до тих, що віддавали своє життя захищаючи св. ікони в VIII-IX ст. у Візантії до останніх, що загинули чи зазнавали переслідувань та тортур до кінця свого життя за визнання своєї віри та єдності з Апостольським Престолом у XX столітті в Україні [17, с. 114-115].

Культ святих мучеників на Сході, а зокрема в УГКЦ є включений в цілість всіх публічних і приватних богослужінь. Вона не уявляє собі почитання вочлененого Бога, Ісуса Христа без рівночасного почитання Пресвятої Богородиці і святих.

Східна Церква, а зокрема УГКЦ по особливому звеличує святих в найвищій формі богочитання у Божественній Літургії. На ектенії великій чи малій, які містяться в Божественних Літургіях Йоана Золотоустого та Василя Великого, а також на інших богослужіннях Східної Церкви знаходиться надзвичайно глибоке прошення в якому представлене органічне пов'язання культу Богоматері і святих угодників божих з культурою Ісуса Христа. В цьому

прошенні християни моляться «Пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну Владичицю нашу Богородицю і приснодіву Марію, з усіма святими пом'янувши, самі себе, і один одного, і все життя наше Христу Богові віддаймо» [20, с. 25]. Це величання звершується також і в богослужіннях, які приготують до неї (Св. Літургії), тобто на вечірні, утрени та часах [13, с. 9-182].

УГКЦ згадує відповідних святих кожного дня протягом літургійного року, а також заохочує своїх вірних брати участь в Божественній Літургії і утриматися від важкої фізичної праці у дні таких свят в честь святих мучеників, як:

1. Святого і славного великомученика Димитрія Мироточця;
2. Святого священномученика Йосафата, архієпископа Полоцького;
3. Святого апостола первомученика й архидиякона Стефана;
4. Пратулинських мучеників;
5. Святого славного великомученика, побідоносця й чудотворця Юрія;
6. Блаженного священномученика Миколая і тих, що з ним постраждали; Блаженного Еміліана;
7. Усікновення чесної голови чесного і славного пророка, предтечі і хрестителя Івана [5 (Кан. 114 § 3)].

Культ в честь святих мучеників особливо розкривають змінні літургійні тести богослужінь УГКЦ, а саме вечірні і утрени особливо свят в честь священномученика Йосафата (Кунцевича), архієпископа Полоцького [13, с. 1068-1078; 7, с. 111 (п. 323), пратулинських мучеників [7 с. 112 (п. 324)], та 28 мучеників проголошених у червні 2001 року в Україні, папою римським Іваном Павлом II [17, с. 114-131]. УГКЦ святкуючи вищі перелічені свята виставляє для почитання в честь них у храмах ікони, які представляють їх лики.

До найпоширеніших богослужінь поза добовим колом у честь святих мучеників в УГКЦ є акафісти та молебні. Почитання мучеників звершується і приватно вірними УГКЦ через проказування до них відповідних молитов. Особливим виявом побожності серед вірних УГКЦ до мучеників служать також укладені релігійні пісні та поезія.

Віровчення, щодо культу мучеників в УГКЦ розкриває:

- 1) Катехизм УГКЦ («Христос - наша Пасха»);
- 2) Богослужбові (літургійні) книги УГКЦ;
- 3) Постанови соборів і синодів УГКЦ;
- 4) Церковне законодавство УГКЦ (Кодекс Канонів Східних Церков [10, с. 234 (Кан. 884-885)] та Партикулярне право УГКЦ [5]).

На мою думку беручи до уваги, що УГКЦ належить до церков Володимирового хрещення в її церковному календарю (місяцеслові) мали би бути вписані також київські мученики: Теодор Варяга та син його Йоан, яких вшановують православні

церкви України [14; 15; 19], оскільки вони безпосередньо були пов'язані із Києвом столицею городів руських, окрім того вони загинули мученицькою смертю за визнання Христової віри та ще до офіційного Хрещення Київської Русі 988 р.

Священик Кирило Королевський у зв'язку з Римською реформою греко-католицького місяцеслова в ХХ ст. писав: «Коли відділена Східна Церква входить до Католицької Церкви, вона приносить із собою всі свої обряди і все богослужіння, а отже й свій місяцеслов або літургійний календар. Виключається тільки те, що прямо або непрямо суперечить вірі [11, с. 394]». Із цього виходить, що є надія, що в майбутньому УГКЦ може буде вписати до свого календаря (місяцеслова) київських мучеників: Теодора Варягу та сина його Йоана, яких маюють православні церкви України [14; 15; 19].

Важливо підкреслити, що починаючи від Берестейської Унії 1596 р. в УГКЦ була та залишається до сьогодні широка різноманітність поглядів (думок), щодо почитання руських-київських і слов'янських святих [11, с. 394; 12].

Висновок. Кожний день церковного календаря УГКЦ присвячений визначним святам (серед них і мученикам). Спомин літургійний мучеників в УГКЦ здійснюється через звершення богослужінь (публічних і приватних), почитанні їхніх ікон та мощей [7 с. 184-185 (п. 577)]. До мучеників, що були проголошені Римським Апостольським Престолом для УГКЦ належать: священномученик Йосафат (Кунцевич), пратулинські мучеників, та 28 мучеників, що були проголошені у червні 2001 року в Україні, папою римським Іван Павло II.

Список використаних джерел

1. Вселенський Собор – Ватиканський II. Доґматична Конституція про Церкву. – Рим, 1965. – 214 с.
2. Вселенський Собор – Ватиканський II. Конституція про Святу Літургію. – Рим, 1965. – 194 с.
3. Голубинский Е. История канонизации святых в Русской Церкви. – Москва, 1998. – 600 с.
4. Іванків Є. Український християнський Схід. – Чикаго, 1992. – 245 с.
5. Канони партикулярного права Української Греко-Католицької Церкви. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ugcc.ua/documents/kanoni_partikulyarnogo_prava_ugkts_82426.html
6. Катехизм Католицької Церкви. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.truechristianity.info/ua/books/catholic_church_catechism/catholic_church_catechism_1_2_3_9_6.php
7. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос - наша Пасха». – Львів, 2011. – 333 с. (1001 п.).
8. Катрій Ю. Наша християнська традиція. – Нью-Йорк-Рим, 1988. – 313 с.
9. Катрій Ю. Пізнай свій обряд. – Нью-Йорк-Рим, 1982. – 493 с.

10. Кодекс Канонів Східних Церков. – Львів, 1995. – 471 с.

11. Korolevskiy Cyril. Liturgical Publications of the Congregation for the Eastern Church // Eastern Churches Quarterly. – 1946. – №7, С.394.

12. Kulczynski I. Specimen Ecclesiae Ruthenicae. – Parigi, 1859.

13. Молитвослов. Часослов – Октоїх – Тріодь – Мінея. – Рим: Вид-во ОО. Василіан, 1990. – 1373 с.

14. Мученики Феодор Варяг и сын его Иоанн. Православный календарь на 25 июля. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tsargrad.tv/articles/mucheniki-feodor-varjag-i-syn-ego-ioann-pravoslavnyj-kalendar-na-25-ijulja_148529

15. Мученики Феодор, варяг, та син його Іоан, в Києві (983). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cerkva.in.ua/biblioteka/tserkovna-istoriia/699-svvfeodortaioan.html>

16. Ортинський І. Під твою милість прибігаємо. Роздуми про історію та суть Марійської побожності. – Рим-Фрайбург-Івано-Франківськ, 1995. – 189 с.

17. Сабат П. Вшанування мучеників УГКЦ, проголошених блаженними Папою Іваном Павлом II в Україні 2001 року // Журнал з Еклезіології і Церковного права: mevtron. – Львів, 2015. – №12. – С.114-131.

18. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. – Рим, 1990. – 1070+352 с.

19. Святі київські мученики Федір Варяг і син його Іоан. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kyiv-pravosl.info/2014/07/25/svyati-kyjivskimucheniky-fedir-varjag-i-syn-joho-ioan/>

20. Священна і божественна літургія святого отця нашого Йоана Золотоустого. – Видання Синоду УГКЦ, 1988 р. Б. – 147 с.

21. Табак Ю. Православ'я і Католицизм. Основні доґматичні та обрядові розбіжності. – Львів, 2007. – 65 с.

References

1. Vselens'kyy Sobor - Vatykans'kyy II. Dohmatychna Konstytutsiya pro Tserkvu. – Rym, 1965. – 214 s.
2. Vselens'kyy Sobor - Vatykans'kyy II. Konstytutsiya pro Svyatu Liturhiyu. – Rym, 1965. – 194 s.
3. Golubinskiy Ye. Istoriya kanonizatsii svyatykh v" Russkoy Tserkvi. – Moskva, 1998. – 600 s.
4. Ivankiv YE. Ukrayins'kyu khrystyans'kyu Skhid. – Chykhah, 1992. – 245 s.
5. Kanony partykulyarnoho prava Ukrayins'koyi Hreko-Katolyts'koyi Tserkvy. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://ugcc.ua/documents/kanoni_partikulyarnogo_prava_ugkts_82426.html
6. Katekhyzm Katolyts'koyi Tserkvy. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.truechristianity.info/ua/books/catholic_church_catechism/catholic_church_catechism_1_2_3_9_6.php
7. Katekhyzm Ukrayins'koyi Hreko-Katolyts'koyi Tserkvy «Khrystos - nasha Paskha». – L'viv, 2011. – 333 s. (1001 p.).
8. Katriy YU. Nasha khrystyans'ka tradytsiya. – N'yu-York-Rym, 1988. – 313 s.
9. Katriy YU. Piznay sviy obryad. – N'yu York-Rym, 1982. – 493 s.
10. Kodeks Kanoniv Skhidnykh Tserkov. – L'viv, 1995. – 471 s.

11. Korolevskij Cyril. Liturgical Publications of the Congregation for the Eastern Church // Eastern Churches Quarterly. – 1946. – №7, c.394.

12. Kulczynski I. Specimen Ecclesiae Ruthenicae. – Parigi, 1859.

13. Molytvoslov. Chasoslov – Oktoyikh – Triod' – Mineya. – Rym: Vyd-vo OO. Vasylian, 1990. – 1373 s.

14. Mucheniki Feodor Varyag i syn yego Ioann. Pravoslavnyy kalendar' na 25 iyulya. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: https://tsargrad.tv/articles/mucheniki-feodor-varjag-i-syn-ego-ioann-pravoslavnyj-kalendar-na-25-ijulja_148529

15. Muchenyky Feodor, varyah, ta syn yoho Ioan, u Kyievi (983). [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://cerkva.in.ua/biblioteka/tserkovna-istoriia/699-svvfeodortaioan.html>

16. Ortyns'kyi I. Pid tvoyu mylist' prybihayemo. Rozdumy pro istoriyu ta sut' Mariys'koyi pobozhnosti. – Rym-Frayburh-Ivano-Frankivs'k, 1995. – 189 s.

17. Sabat P. Vshanuvannya muchenykiv UHKTS, proholoshenykh blazhennymy Papoyu Ivanom Pavlom II v Ukrayini 2001 roku // Zhurnal z Ekleziolohiyi i Tserkovnoho prava: mevtron. – L'viv, 2015. – №12. – S.114-131.

18. Svyate Pys'mo Staroho ta Novoho Zavitu. – Rym, 1990. – 1070+352 s.

19. Svyati kyyivs'ki muchenyky Fedir Varyah i syn yoho Ioan. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kyiv-pravosl.info/2014/07/25/svyati-kyjivski-muchenyky-fedir-varyah-i-syn-joho-ioan/>

20. Svyashchenna i bozhestvenna liturhiya svyatoho ottsya nashoho Yoana Zolotoustoho. – Vydannya Synodu UHKTS, 1988 r. B. – 147 s.

21. Tabak YU. Pravoslav'ya i Katolytstvo. Osnovni dohmatychni ta obryadovi rozbizhnosti. – L'viv, 2007. – 65 s.